

KÖRKÉP

A regényről vagy a történelemlről?

„Egy kis ország mire nevel? Tapintatra? Vagy vakdühre?”
(Orbán Ottó)

Múlt iránti éhségünk nem látszik csillapulni. Ezzel is magyarázható az a hajlamunk, hogy frissen megjelent irodalmi műveket a történelmi tudatról folyó — egyébként időszerű — fejtegetésekhez kapcsoljunk. Nincs ebben semmi különös. Inkább az ellenkezője hatna furcsán: ha a művészetek jelentős teljesítményei nem ágyazódnának be a közgondolkodás éppen időszerű kontextusába. Azt sem nehéz belátni, hogy a függetlenként kezelt alkotói szándék, amely történelmi tárgyú művek létrehozására irányul, valójában nem kis részben éppen ennek a kontextusnak a terméke. Számolnunk kell tehát azzal is, hogy az ilyen körülmények között megszülető mű nem tisztán mint esztétikai tárgy jelenik meg, hanem a jelenkori történelmi tudat ellentmondásain, átértékelődésén, megjelentési formáinak sokféleségén és azok összeütközésén — mint nyugtalan, sodródó folyamaton hanykolódó tárgy, amely bukdácsolva fönn marad vagy elsüllyed. E jelenség leírása azonban egy másik vizsgálat körébe tartozik. Most, itt összpontosítsunk inkább az utóbbi idők néhány jellegzetes történelmi tárgyú művére.

Köztudomásúan nem mai keletű a magyar irodalom, benne az epika történelmi érdeklődése. Ha osztjuk Hermann István véleményét, aki szerint a „magyar irodalom és a magyar művészet évszázados küzdelmet folytatott azért, hogy a történelmi tudat és öntudat a nemzet közkincsévé válhasson”, merész, szinte elmerétezett vállalkozásnak tűnik az utóbbi idők sikeres regényei alapján bármiféle általánosításra törni.

Ha mégis ezt tesszük, nem feledjük megállapításaink részlegességét, amelyek nagyobb távlatból esetleg beillesztendő töredékeknek tűnhetnek. Bár első kérdésünk valószínűleg minden vizsgálatban fel kell, hogy merüljön. A kérdés az „epika és história testvéri közelségéből” (Csehi Gyula) fakad. (Hangsúly a közelségen!) Függetleníthetjük-e magunkat a regény témájától? Másképpen: lehetséges-e tisztán regényként megítélnünk a nemzeti sorskérdéseket felvető műveket? Igennel kellene válaszolnunk, mert történelmi tárgyú prózánk öröndetes megismosodása közben sem felejtethetjük el, hogy regényt olvasunk, nem pedig tudományos értekezést. A történelmi tudat jelenbéli állapotára utal, hogy még a kritikai megközelítésekben sem mindig különül el határozottan a kétféle szempont; az olvasóban pedig alig-alig. Mintha a helyzet mit sem változott volna Gyulai Pál megállapítása óta, s az irodalom kérdései bizonyos értelemben még mindig vérre menőek lennének, nem pedig a „műveltség és szellemi élvezet kérdése”.

Fokozottan ezt tapasztaljuk, ha a szerző a dokumentáris irodalom eszközeivel él, ami által az a benyomás keletkezik az olvasóban, hogy a mű nem csupán a művészi, hanem a tudományos igazságra is igényt tart. Mi több: mintha az irodalom többet mondana a történettudománynál — vélhetik sokan —, nem pedig mást, másként. Mivel a műalkotások (különösen, ha irodalomról van szó) és a tudományos eredmények a nyilvánosság különböző fokain állnak, egy regény még

helyzeti előnyt is élvez: látásmódja, a bemutatott korszak metszete szélesebb körben szívódik fel és rögzül, mint akármelyik könyörtelen tárgyilagosságra törekvő kitűnő szakmunkáé. Regényírónak történelmi témához nyúlni tehát mindig felelősség. Nem lehetetlen, hogy ez a felvállalt morális teher is bejátszott a jelenleg olvasói érdeklődés középpontjában álló művek megformálásába.

Akár *Simonffy András* kollázsregényét, akár *Cseres Tibor* utóbbi két munkáját, vagy *Spiró György* *Az Ikszekjét*, *Grendel Lajos* *Éleslövészetét* olvassuk, ha egymástól eltérő regényváltozatokról van is szó, lényegében közös alapsajátosságra figyelhetünk fel. Ezek a művek nem kimódolt tézisek illusztrálásai, hanem *epikus kutatások*. Nem véglegeset és megfellebbezhetetlenül állítanak, nem önmaguk tökéletesen zárt regényvilágát, mint módosíthatatlan művészetet képviselik a hagyományos történelmi regény szabványára szerint, hanem a történelem nyitott, befejezetlen mozgására kérdeznak rá. A történelemre, mint szűkebb vagy tágabb közösségek létezési módjára, amelyet állandóan el kell sajátítanunk. Az epikus kutatást tehát a történelem sajátos eljárási módjának és az erre való felhívásnak nevezhetnénk. Ez mozgatja *Cseres* főhősét *Thormayt*, *Thormay* főnökeit, de *Kossuthot* is; *Simonffy* apja múltját deríti fel; *Spiró* hőse egyebet sem tesz, mint tisztába akar kerülni a meghatározó tényezőkkel, ezért maga is vizslat, kombinál; *Grendel* pedig föllett történelmi szövegek igazságértékét, használhatóságát igyekszik felderíteni. A módszer sajátossága folytán rokoníthatók tehát a hivatkozott művek: a személyes gondolati erőfeszítés útján kibomló történelemlátás megvalósulását ábrázolják, egyben az olvasót ugyanerre a műveletre hívják fel. Újból és újból felmerül tehát a kérdés: lennének inkább emelkedettek és igyekeznénk úgy tenni, mintha regényt olvasnánk?

Ha közelebbről vesszük szemügyre az említett műveket (a sor nyilván bővíthető), igenekeket és nemeket egyaránt kapunk, s belekényszerülünk az is-is látszólag határozatlan állapotába, amely feltehetőleg nem abból fakad, hogy korunk prózájában minden lehetséges, hanem abból, hogy a magyar próza, számos jel szerint, az átmenet, a változás állapotában van.

Mert például mire tehetünk kísérletet egy olyan könyvről szólván, mint a *Kompország katonái*? Vessük talán össze a forrásait: más dokumentumok, más visszaemlékezők szemzőgével, valamint a kor eddigi tudományos feldozásaival? Vagy hagyjuk el ezt az oldalt és forduljunk inkább az irodalom felé, belebonyolódva regényelméleti kérdésekbe? Esetleg magánszempontjainkat szűkítsük le a történelmi tényanyagra ránk gyakorolt hatására? Az eddigi visszhangokat nézve, uralkodónak a részfeleletek látszanak, amelyek aligha kielégítőek. Túl kellene lépünk a „mit meg nem tud az ember” hőkkenésén, miként a történészi vagy esztétikai mordságunkon is. Magyarán: koherensebb értelmezések szükségesek. Például *Simonffy* módszereit illetően.

Közhely, hogy a történetírás a legkorábbi időtől fogva vonzalmat érez a szépirodalmi megformálás iránt. Példák garmadát idézhetné az irodalomtörténet is a vizsontszerelemre, miközben közbeiktatná történetírás és történettudomány különbözőséről szóló fejtegetését. Az viszont már a legutóbbi idők jelensége, hogy az irodalom a történettudomány módján leplezetlenül kitergeti forrásait,

felhasználta dokumentumait, mint egy szaktanulmány, amelynek meghatározó ereje éppen kiterjedt forrásbázisa. *Simonffy* regényének eredetisége a kiválasztott dokumentumok és a megszerzett információk felhasználási módjából fakad. A szerző műfajilag nem tesz egyebet, mint lemásolja a közzelmult iránt alaposabban érdeklődő közember módszerét: az innen-onnan beszerzett információkat a megfelelő helyeken vágja, ragasztja, létrehozva a maga egyéni korfilmjét. Ha nem is ő a rendező és az operatőr, a vágást maga kénytelen elvégezni, csak így kap ugyanis egységes filmet. Másként nem tudna vetíteni a „házi mozijában”. Mert ez a film nem is létezik, tudomása szerint. Így lép előtérbe a vágás, részműveletből meghatározóvá. Amikor a szerző kollázsregénynek nevezi amit létrehozott, a lehető legpontosabb. Aragon magyarázatát a kollázsról szabadon alakítva: *Simonffy* szegyenkezés nélkül bevallja, nehezebb *utánozni* a történelmet, mint kövületeit egymás mellé rakni, lemondva az epika jogáról, az ábrázolásról. A történelem regénybeli átírásának nehézségei nem a modern epika követelményeiből fakadnak, hanem a szerző „rendelkezésére” álló történelmi anyag sajátosságaiból. Közülük csak kettőt említünk meg. A szerző nemzedéki alapélményét, a történelmi tapasztalat hiányát, valamint azt a különös műveletet, amit a történelem elrejtésének nevezhetünk, amely szintén nemzedéki élmény is egyben. E két fő motívum következményeként iktatódik ki az írói képzelet, amely az írói előmunkálatok közben telhalmozott dokumentumok megéledését, s a kötőanyagot biztosítaná. Helyére a szerző maga lép, kettős szerepben. Fiúként és regényíróként.

Már a kitűnő *A medveölő fia* című *Simonffy*-írás is a nemzedékek megszakadt láncára utalt, de az apa alakja ott még belevezett a ködös fiú mitizálásába, s annak érvénytelenítésébe. Itt viszont „tárgyilagossabb” művelet folyik. Mégis, szinte népmesei, ahogy az író leül apjával szemben, hogy közös munkával fölfedjék az eleddig elrejtett titkokat. És az Apa beszélni kezd, miként mások is. A megnyilatkozó személyeknek és a közbeiktelt dokumentumoknak saját valóságtartalmuk van, s ezt — regényíró módján — szóhoz jutni, érvényesülni is engedi *Simonffy*. Az eseményeket felderítése közben a résztvevők tudatához való hűség is fontos. Az események sűrűjében mozgó személy látószöge szükségszerűen más, mint ugyanazon személy visszatekintése. Ebben az esetben nem csupán a cselekvés és az emlékezés időbeli különbsége miatt, hanem azért is, mert *Simonffy*—*Tóth Ernő*, *Kéri Kálmán* és még mások is, szenvedélyes kutatói a korak, amelynek színpadán szerepüket eljátszották. Múltbeli szereplésüket szinte már a történész szaktudásával igyekeznek megítélni. Lehetőség szerint nem egybecsoma az utólagos tudást a cselekvés helyzetadatával. Ami szinte emberi lehetetlenség. Ők is gyanúperrel élnek tehát utólagos ún. objektívításuk iránt. Ily módon a nemzeti tragédia dramaturgiai menete mellett a történelmi emlékezet drámája is kibontakozik előttünk.

És mint minden drámai történésben, amelyben az emlékezésnek kitüntetett szerep jut, itt is állandóan az időről van szó. Mindig az időről. A hiányáról, a párhuzamosságairól, a felgyorsulásáról, a telítődéséről, az ugrásairól, a visszaáramlásáról, az elapadásáról. Az idő olyan makacsul nyomul előre a regényben, mint egy páncélos ék. Az időtank

mozgását, amely teljes súlyával gördül előre mondatról mondatra, legtöbbször csak utólag látják ilyen világosan. Miközben a megszólalók rekonstruálják az útvonalát, tragikusan szétválik egymástól idő és személyiség, majd teljességgel leválasztódnak egymásról. Holott úgy tűnhet, az utólagos műveletek révén most vannak a legteljesebb összhangban. A cselekvő tudat és az emlékező tudat mindenkor távolsága, majd megváltozó aránypárja ez: cselekedni kellene teljes értékűen — korlátozott tudattal; aztán emlékezni kellene teljes értékűen a korlátozott lehetőségű cselekvésre. Lényegében erről szól a jó emlékirat, erről a modern regényirodalom számos fontos műve. Az utóbbiak a legtrikább esetben nemzeti sorsot meghatározó eseményorról, sokkal inkább a személyiség és az idő viszonyáról, végső soron a személyiség kétséges győzelméről vagy látványos bukásáról az idővel szemben. Lényegében Simonffy-nál is erről van szó, „csak éppen” történelmi hangszerelésben. Mint regényíró részben ezzel a jelentésszinttel mond mást, mint a történész. A történész szemében az írói munka sajátos amatőrizmusból következő erényeket mutatja fel. Az amatőrizmus érzékeltetésére elég, ha a regény nyelv szinte egydíben megjelent monografikus igényű munkára hívjuk fel a figyelmet. Korom Mihály *Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányja és a fegyverszünet (1944–1945)* című könyvében egyszer említődik Simonffy apja, és a mondat végén az anyja is. Simonffy forrásbázisát áttekintve pedig lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson a magyar televízió *Századunk* című vállalkozásának új folyama, amely Magyarország háborús szereplésével foglalkozik. Mekkora anyagi, erkölcsi, technikai erőt vetettek be az íróhoz képest! Az íróknak ennyi minden álmában sem merül fel!

A létrehozott mű fogyatékosága nem is ebben keresendő, hanem abban, hogy fiú és regényírói szerepét rendkívül visszafogottan játssza el. Ami ebben az esetben inkább hiányt eredményez. Nem kellene ugyanis lemondania a szerepben rejlő lehetőségekről. A máskülönből méltánylandó szerénység következtében nem nyílik meg egy dimenzió, ami által kiteljesedhetne a regény. Ha erőteljesebben „beleírja” önmagát, s az Apa mellett a Fiút is megismerhetnénk, az alkotói személyesség aktív jelenléte révén a maga nemzedéke nyomulna be a régényvilágba és kapcsolódna az apák nemzedékéhez. Múlt és jelen dialektikája így lenne teljes. Biztosabbak lehetnének abban, hogy a megtalált történelem milyen kezdekbe került. Nem mintha egy percig is kétséges lenne az író etikai töltetnek milyensége. A művet magát mégis gven-gíti a dokumentumok takarta személyesség. Mindezek miatt megtörténhet, hogy az események mind szélesebb körű megismerése, s ezen ismeretek általános elterjedtsége, történelmi tudatunk tisztultabb állapota csökkenti fogja Simonffy András munkájának jelentőségét. Jelenbéli fontossága azonban nem vonható kétségbe.

Cseres Tibor más úton jár, mint Simonffy. Természetes következménye ez a nemzedeki különbségnek, annak, hogy Cseres résztvevője volt azoknak az eseményeknek, amelyekről a fiatalabb pályatárs csak apja és kortársai közvetítésével értesül. A magyar regényíró sajátos kishitűségében mégis mindketten osztoznak. Simonffy a választott formával; Cseres pedig így fogalmazott egy interjúban: „Tükrözte-e valaha irodalom olyan mélyen és összetetten a valóságot, mint amilyen bonyolult maga a történelmi folyamat? Aligha.” A reménytelen józanság ellenére belevág mégis ő is a maga vállalkozásába. „Konzervatív” módon előbb kemény munkával egybegyűjti tetemes forrásbázisát, aztán a „hagyományos” írói képzet, alakteremtés, történetelzés segítségével meglevéníti nyersanyagát. De éppen mert tisztában van a valóságos történelmi folyamat összetettségével, nem tesz eleget az olvasói várakozásnak, amely a hősök fölötti erkölcsi és politikai ítélekezést, s használhatónak hitt

tanulmányokat szeretne. Cseres nem bosszantani, provokálni akarja az olvasót regénye formájával, az A és B részek közötti többféle lehetséges olvasattal. Amikor kizökkeneteni szándékozik olvasóját a megszokott menetütemből, amellyel oldalról oldalra kényelmes belefeledkezésben haladna a VÉGE felirat felé, ezzel a végleges válaszok és megfellebbezhetetlen ítéletek látszatrealitását kívánja elkerülni. A befogadás és gondolkodás kezeit jelölte ki inkább, aktivitásra kényszerítve az olvasót a lehetséges értelmezések számbavételével. Nem a történelmi látásmód mübe fagyott relativizmusával állunk itt szemben, hanem a történelem és értelmezésének összetettségével, amelyet leegyszerűsítene az egyirányú szerzői tanulságsugalmazás. Ellenben a magyarázatok teljes körű panorámája demokratikus befogadói viszonyulást hoz létre.

Cseres Tibor munkássága általában is kínál tanulságot a magyar regény és a magyar történelem viszonyatairól. A kritika már felfigyelt arra, ahogyan Cseres visszafelé nyomul az időben. Ha nem egymást követő sorrendben kerültek is ki műhéből a személyi kultusz éveiről, a II. világháború egyik véres epizódjáról, majd ugyanerről az időszakról szintézis igényével készült, majd pedig a Kossuthról szóló regénye, szembeötölő az írói következetesség. A történelmi tudatot befolyásoló mai vitáink egyik alapkérdésére rímel Cseres magatartása. A kérdés így hangzik: mi az a végső ok, az időnek az a megbízható sarkköve, ameddig minimum vissza kell hátrálnunk, hogy kielégítő magyarázatot kapjunk jelenbe torkolló folyamatokra? Ha a hosszas nyomozásban nem káprázik el a szemünk, s nem mosódik szét az idő, helyén a balvezetűnkéről szóló hiedelmek szürke ködgomolygásával, legalább a reformkorig vissza kell nyúlnunk. Ha a műveletet regényíró végzi, hiányt érezkel, amely lehetetlen feladattal terheli. A múlt század középső harmadának magyar világról ugyanis nem talál „egykorú” hitelesnek tekinthető regényt. Jókai művei ugyan önértékükkel menthetők, de a jelenkori történelmi tudat igazságkeresése kiveti magából, illetve mint egy jellegzetes sajátkorú viszonyulást tartja számon. A nagy regényemzetek korabeli teljesítményei mellé, azok folyamatszerűségével, alkotói galériájának gazdagságával, a művek szerves egymásraépülésével szemben csak az elégedetlenségünket fogalmazhatjuk meg még akkor is, ha nem elrugaszkodott maximalizmussal közelítünk. Kemény Zsigmond más eset, mondanánk, Gyulai Pál műve pedig már későbbi idő, s egyébként is a véletlen benyomását kelti (Egy régi udvarház utolsó gazdája): a hiány valódi jelzőoszlopa. A magyar regényíró tehát fogja magát, s tapasztlatni kezdi a magyar regény kezdetleges oldalait. Regényt dédelget Kemény Zsigmondról, és 1848–49-ről, az emigrációról, az önkényuralom idejéről, a kiegyezés tájkáról. Mert nem egyszerűen múltba vetített mai mondánivaló, vagy véletlenül többek által preferált korszakról van itt szó. Hanem egy sajátos (tudatosított) vagy nem, majdnem mindegy is) jelenségről: pótlólagos munkáról. Mintha ezek a regénytörekvések a társadalom összmozgására rímelnének: a mai magyar regény sem ugorhatja át az árnyékát. Nem véletlen, hanem egy nagyobb áttekintést igénylő jelenség része tehát, hogy Cseres megírta fiktív Kossuth-konfesszióját. Hinnünk kell abban is, hogy az *En, Kossuth Lajos* „népkönyvnek” szánta: az idealizáló romantikus történelmi regényeséssel szemben álljon ott a magyar olvasó könyvespolcán az önismeret valóságára szoktató próza is történelmünk e meghatározó szakaszáról.

Az elszakadási törekvések ettől a nehézkes történelmi anyagtól legalább annyira jellemzőek, mint az ürkitöltő próbálkozások. A feladat kijelölés kezdetben még árnyalatlan. A hetvenes évek közepétől különösen a fiatal művésznemzedék mind karakteresebb jelenlététől tisztábban merül fel az a kérdés is,

hogy ebből a partikuláris — vagy annak tudott — nemzeti történelemből hogyan lehet általánosabb érvényű epikus sűrítmenyt kicapatni. Egyáltalán: lehetséges-e? Természeteszerűleg vizsgálat tárgyává lesz prózánk eszázadi teljesítménye és távolabbi múltja is. Leverő végkövetkeztetések is kikerekednek, heves sértődöttséget váltva ki a nagyjából rögzültnek tudott irodalomtörténeti értékrend híveinek köréből. Az érdeklődés azonban új művek felé fordul. Szerencsére. Miközben a prózapoétikai kutatások modern eredményei is ismertté válnak. Másként nem is volna lehetséges több új mű kritikai befogadása. Mindezek együttes hatásaként kirajzolódik a kortárs próza önreflexiós hajlama. Ennek egyik sajátosságaként tartható számon a történelem és az író megmérkőzése.

A sajátos változatok közül úgy tűnhet, Spiró György *Az Ikszekben* kitér az ütközet elől. Miroslav Krležáról írott monográfiájának „tisztellel” gondolatmeneteiből viszont nyilvánvalóvá válhat az érdeklődő számára, hogy Spiró esetében inkább tudatosan eltérő léptékválasztásról van szó. Ugyanis a kelet-európai valóságot és a kelet-európai regény lehetőségét méri össze. Nem tévedhetünk ha azt állítjuk, ebben a tágabb regionális összefüggésben látja egyben a magyar regény lehetőségeit és korlátait is. Spiró nem azt állítja, hogy ebben a térségben, ha valaki regényíró, olymértékben megbéklyóztat nemzeteinek történelme által, hogy reménye sem lehet a kitorésre — érvényes művel — a világirodalom tágas mezőire. Ellenkezőleg. A régió sajátosságait végiggondolva, az epikus alakítás — a köztudottnál szigorúbb, ámbar nem kanonizált — kötöttségeit nem feledve, megírható a kelet-európai regény.

Hogy egyébként Krleza is érezhette a regényvilág egyetemes érthetőségének, értelmezhetőségének követelménye és a tulajdonában levő epikusítható valóságanyag (népe történelme) közötti feszültséget, azt a *Banckett Éltében* is jelzi. Vélhető: a regényíró egy képzeletbeli kelet-európai ország fiktív történelmével könnyebben létrehozhatja műve és olvasója között az elfogadás és megértés óhajtott állapotát. Spiró kimutatja ennek a lehetséges útnak a buktatóit is. *Az Ikszeket* tehát, amely megmarad egy konkrét kelet-európai nemzet konkrét történelme, valóban élt nagyjai világában, tudatosan választott regényemintának kell tekintenünk. Spiró kapcsán, ha csupán a végeredményt nézzük, megint kijelenthetnénk — felületes magabiztossággal —, hogy nem az elméletek az érvényesek, hanem az alkotói invenció, mert minden lehetséges. Igen, minden lehetséges, de csak azon művek érvényessége tartós, amelyek olyan megelőző műhelymunka után íródnak, mint Spiró Györgyé. Naiv regényírói tudattal Kelet-Európában valószínűleg kevesebb eséllyel született jó mű, mint más szerencsésebb régiókban.

Egyébként az utóbbi idők művekben megnyilvánuló és műveken kívüli folyamatának lehetséges eredőiként, poétikai szempontból teljesen logikusan, jelentkezett a történelem és az író megmérkőzése. Cseres Tibor még megteremtí az a narratív struktúrát, amelyben az oknyomozást hősére bízhatja. Thormayban valójában az írói anyaggyűjtés (nyomozás?) folyamatát képezi le Cseres a szuverén regényhős jelenidejű cselekvésévé. A vegytiszta képletet a csehszlovákiai fiatal magyar író Grendel Lajos hozza létre. Regénye helyszíne egy felvidéki város, amelynek nem kevesebb mint hét évszázados (!) történetét tekinti át bizonyos talált iratok, családja története és saját csekélyke tapasztalata segítségével. Nem fél a történelem áttekinthetetlen eseményhalmazától, a végeérhetetlenül tolongó személyek sokaságától, mert más események jönnek más szereplőkkel ugyan, de egyvalami nem változik: „a dramaturgia marad ugyanaz”. Ez pedig lehetőséget ad a sűrítésre. Ezért Grendelnél hét évszázad epikai megjelenítésében nem a cselekmény, a történet számíthat. „Az elbeszélő helyett ugyanis a

kép dönt majd". A képben rögzített történet statikusságot eredményezne, magának a történetnek a felszámolását és nem mozognak (merre? hová?) a regényvilág. A város történetének hét évszázada elkülönült rétegeiben lenne jelen. De ennek a hét évszázadnak éppen ez a jellemzője! Még inkább a róla való mindenkorai gondolkodásnak: „a különféle felületek között hiányoznak az érintkezési pontok, mintha mindenki más történetet írna, s nem ugyanazt a történetet írná másképpen”. Ha a történet ugyanaz, ha a dramaturgia is változatlan, csakis az írói reflexió, a szerzői elmélkedés lehet a regény szervezője. Az elmélkedés folyamata fogja össze tehát, tartja mozgásban a szöveget. Eközben feltárul a szerző teljes pszichológiája. És ha több eleven személyt nem is találunk, a szerző mint teljes személyiség már megtartja a regényt. Grendel tehát fikcionált dokumentumokból — önmagával hitelesítve — beszél a valós történelemről. Szemben mondjuk Simonffyval, aki a dokumentumok jól elrendezhetőségében bízva, mindent azok hitelesítő erejére alapoz. Grendel egyenesen kijelenti: „Ahány forrás, annyi nézőpont”. Ami annyit jelent: a dokumentatív segédlet tetszőlegesen bővíthető, viszont nem biztos, hogy többet tudunk meg. Már ami a lényegét illeti. Ezért a *Kompország katonái* esetében könnyen kialakulhat az az olvasói végső benyomás, hogy még mindig nem tudjuk a teljes igazságot. Mégpedig nem is a részletkérdések vonatkozásában, hanem döntő elemek ismeretlensége miatt támadnak kétségeink. Cseres átlátja a nyomozati eredmények dokumentatív jellegében rejlő bizonytalansági tényezőt. Nála sincs ugyanis kevesebb történelmi adalék, mint Simonffynál. De a források információs értékéhez kapcsolódó labilitást szerves formai elemmé avatja: ennek a többféle olvasat lehetőségére a strukturális megjelenése.

Grendel viszont mindhárom írótól különbözik, mivel nem olyképpen tapad a történelemhez, mint ők. Közelítése a leszámolás gesztusa, amely három fázisban bontakozik ki. Egyben ezek a fázisok regényének fejezetei is, amelyek „Első leszámolás (történelmi)”, „Második leszámolás (irodalmi)”, „Végső leszámolás (végső)” címekkel jelölődnek. Mint-ha prózánk gondolati, önértékelési fejlődésének legújabb korszakát szakaszolná a szerző. Van abban valami műeseti, ahogy a papírforma szerint eleve vesztesre ítélt irodalmi tábor egyszerű fia, regényírónak siheder, Lúdas Matyi módján, háromszor veri el a port a maga lehetőségein-lehetetlenségén. Előbb népközössége Történelmet döngeti el, majd az Irodalomnak is kijut, végül önmagát mint Szerzőt kapja le, s véglegesen visszavonja magát a Regényíró címet, megelégszik a szerény (bár pontatlan) *elbeszélő* megnevezéssel.

Alighanem mindez kellett, hogy ezután is írójék Kelet-Európában magyar regény. Legalábbis a Grendelnek szükséges kiindulópont megtaláltatott.

És kellett talán ahhoz is, hogy az olvasó korszakos művekből gyarapodjék a helyzetünkkel való számolni tudás képességével, egy kis nemzet készenléti fokának érzékelésével.

Laczkó Pál

Emlékeztetjük a T. olvasót, hogy előző számunkban D. Rác István és Pósa Zoltán fejtegetéseit közzeltük a mai magyar történelmi regényről. Laczkó Pál tanulmánya ezekhez az írásokhoz kapcsolódik. A tárgykörben továbbra is helyet biztosítunk szerzőinknek, ha újabb gondolatokkal gazdagítják az eddigi három írás szemlélését, észrevételeit, elemzéseit.

Elérhetetlenebb

Tíz-tizennégy évvel ezelőtt szinte robbanásszerűen törtek fölszínre fiatal költők — megjelenésüket, hivatalosan, különböző antológiák legalizálták; 1968-ban az *Első ének*, a következő évben kettő is: az *Elérhetetlen föld* és a *Költők egymás közt* majd 1971-ben *A magunk kenyerén*. (Ekkor indult a *Mozgó Világ* is, füzetes kiadványként, antológiajelleggel.) Közülük azonban csak egy, az *Elérhetetlen föld* volt a szó igazi értelmében vett antológia; azaz nem ömlesztett, úgynevezett gyűjtemény, hanem valóságos együttes költői vállalkozás. Ezért is lehet, hogy Kiss Benedek, az egyetlen, aki az *Elérhetetlen föld*-ből másutt is szerepelt (*Költők egymás közt*), ezt írhatta akkori önéletrajzába: „...Pesten végeztem egyetemet. Itt alakult ki a »Kilencek« néven egyre ismertebb baráti társaság mint költői csoport, akikkel harmadik éve fáradozunk közös antológia kiadásán” A „Kilencek” könyve nehezen jelent meg, majd viták tárgyává lett s ezzel is különbözött többi antológia-társától. Mindez már bizonyos fokig legenda, történelem, mely mégis jelenlévő nemcsak azzal, hogy 1982-ben kezünkbe vehetjük az újabb *Elérhetetlen földet*, a II.-at, a „folytatást”, hanem azzal is, hogy többek közt e gyűjtemény idejétől számolhatjuk jelenünk jelentős vagy jó költőinek „születését”.

Látszólag a külső mindenben változatlan. Kilenc költő, a 12 évvel ezelőtti sorrendben, versei követik egymást; ugyanaz a szerkesztő: Angyal János, és még a fotós is: Cservenka Ferenc. Csak Molnár Imre lett időközben Péntek Imre és Konc József Konczek József; és a fotók tükröznek — bár az alanyok ugyanazok, pontosan fölismerhetők — más arcokat. Nyolc középkorú férfi és egy nő tekint ránk a borítóról, s ez úgyszólván mindent megmagyaráz. Az *Elérhetetlen föld II.* egyik „főszereplője” az idő, az a 12 év, mely az első gyűjtemény óta eltelt. Ugyanis ezeknek az éveknek kell/kellett igazolniuk a Kilenceket mint csoportot, magát a közös fellépés eredményét, az első antológiát, s az időnek mint folyamatnak a mostani, a második könyvet. Egészen pontosan, az *Elérhetetlen föld II.* az a pont, ahonnan most már az időre, az első könyvre, s az egyes költői teljesítményekre tárgyilagosan visszatekinthetünk, értékelhetünk. Mindebből szinte óhatatlanul következik, hogy a két antológiát összehasonlítsuk s — bár ez olykor elkerülhetetlen — mégsem teszem. Az elsőnek mindenképpen megvan a maga történeti értéke, melyet átértékelni, revízió alá venni ma már fölöslegesnek látszik, illetve, ami mégis szükséges, azt a „folytatást” nagyon is jól tükrözi. Akárhogy is nézzük azonban, a megítéléshez nehéz szempontrendszert keresni és találni. Talán a kiindulási pont, az alap — itt most már képletesen, emeltebb szinten — az lehetne, amit az előzőekben az arcképekről mondtam: ugyanaz, mégis más; változatlan a változóban. S persze, mindez megfordítva is.

Ez az önmagában ténykérdés (vagy éppen cáfolható tény) azonban csak akkor lesz/lehet releváns, ha kiegészül a Kilencek etikai és esztétikai leírásával, a költői világlátásmód, magatartás és a poétikai megformálás együttes érzékelésével. Az előbit illetően állapítható meg kisebb változás a kötet költőinél. Jellegzetes példája ennek, hogy Utassy József az első *Elérhetetlen földben* verseit (s egyúttal az egész könyvet) *Erőforrás* című alkotásával fejezte be, most pedig ezzel a verssel nyitja művei sorát. Nyilvánvalóan nem véletlen ez; hangsúlyozott kiemelése a folyamatosságnak, a *folytonosságnak*. Az sem véletlen ugyanakkor, hogy ez az etikai s egyzersmind poétikai közvetlen folytonosság-vállalás éppen Utassynál figyelhető meg. Az ő költészete már az antológia idején is talán a legkiérleltebb, döntően kialakult volt; első kötete is egyidőben jelent meg az *Elérhetetlen földdel*. Nála korábban csak Győri Lászlónak volt kötete (1968). Költői világa azóta gyakorlatilag változatlan; eddigi — meglehetősen kicsi — életműve több tanulsággal is bír, nemcsak saját költészetét, hanem egy egész irányzat tevékenységét illetően. Nevezetesen a népköltészeti ihletésű, elsősorban az érett Nagy László nyomdokain haladó (de a múltban egészen Petőfiig visszanyomozható) költői-költészeti kibontakozásról van szó. A magyar lírának ez a hagyományosabb vonulata. Utassy költészete bizonyíték arra, hogy ez a hagyomány bizonyos fokig meg is újítható, s keretein belül is nagy költészet hívható életre. Első két kötetében tragikus, megrendítő líra bontakozott ki, formálódott meg, de újabb kötetek-versei — s így a második *Elérhetetlen földben* is — már korlátait is megmutatják. Túl a személyes sorson, úgy tűnik, Utassy költészete elérte csúcspontját, de az innét való *továblépéshez* most már a hagyomány keretein *kívüli* megújulásra lenne szüksége. Ha Utassyt az egyik pólusnak vesszük e változásban/változatlanágban, Oláh János lehetne a másik. Oláh számolt le talán a legradikálisabban 1969-es önmagával és költészetével a Kilencek közül. Ahogy Utassynál, nála is egy külsőleges tényből indulhatunk ki: Oláh 1972-es első kötete, a *Fordulópont* mindössze két versét tartalmazta az *Elérhetetlen földből*, a *Kiáltvány* és a *Fordulópont* címűt, azokat is erősen átdolgozott, átformált alakban. Egyébként e két vers mutatta már az első antológiában is Oláh másféle tájékozódási irányait. Az ő költészete is a Kilencek általánosan népköltészeti ihletésű, kevésbé bonyolult szerkezetű, erős József Attila-hatásokat mutató lírájától indul el, hogy aztán egy bonyolultabb, szikárabb, alapvetően nem metaforikus gondolati lírává alakuljon. Jellemző, hogy bár a költő szerep a Kilencek legtöbbjének problematikus, a szerep mint olyan, hogy a költő „Teremt-e jelrendszert, ami közvetíteni képes?” (Oláh János) a legélesebben Oláhnál vetődik fel, válik kérdésessé. Sajnos Oláh tárgyiasság felé hajló költészetének sajátságait — eredményeit, szövegkísérleteit és kudarcait — a kettes számú antológia nem tükrözi jól, legalábbis ará-

nyaiban nem. Mint ahogy azt sem, hogy jóllehet Oláh nem szakított a történelemben-nemzetben gondolkodó költői magatartással, költői világa a többiekéhez képest jóval ezoterikusabb, a személyiség belső autonómiájára alapozottabb lett.

Úgy vélem, e két pólus között helyezkedik el többi társuk, ki-ki a maga törvényei szerint formálódva; a maga egyéni útját járva. Ha mindezt figyelembe vesszük, felmerülhet a kérdés: milyen is hát az *Elérhetetlen föld II.*? Amit pozitívan értékelhetünk, az az antológia viszonylagos sokfélesége, sokszínűsége, hiszen Utassy és Oláh mellett megtalálhatjuk a lírában is ma előtérbe került groteszk törekvéseket (Péntek Imre); Rózsa Endre költészetét is megérintette a groteszk, de avantgarde elemekkel is dústak versei (sajnos, ez megint csak kevésbé látszik az antológiából); Kovács István, Kiss Benedek és Győri László, úgy tűnik, jobban kötődik az indulás népköltészeti ihlettségéhez, mégis mindhárman különböznek: Kovács szikárabb, visszafogottabb, a hallgatás formais és értékteremtő eszközével intenzívebben élő, Győri László oldottabb, az iróniát-öniróniát (lásd legjobb példáját, *Születésnapomra* című József Attila-parafrazisát!) is hasznosítja versépítkezésében; Kiss Benedek áll talán a legközelebb Utassyhoz a következetes hagyományvállalásban. Ezzel együtt viszont azonosnak és változatlanoknak érzem a kilenc költőnél a költői etikát (ha úgy tetszik, programot, ars poeticát), melyet a legsarkítottabban és legtömörebben Kiss Benedek fogalmazott meg: „S dolgod — az egész világ.” (*Mosolyodból árnyék*). Szövegkörnyezetéből így kiragadva ez az ars poética talán túlzottan is romantikus gesztusnak tűnik. Árnyaltabb érzékeléséhez néhány szóban történeti viszszatekintést kell tennünk, egészen vázlatosan érintve a Kilencek és nemzedékük világhoz való viszonyát. A Kilencek, mint már említettem, 1969-ben „legalizálódtak” — ma már tudjuk, hogy amennyire ugyan egy nemzedék „hajnalát” jelezte is a dátum, legalább annyira, ha nem is egy korszak, de egy részidőszak lezárulását jelentette. Amikor a Kilencek nemcsak mint csoport költészete alakult — a 60-as évek eleje, még inkább közepe —, ez a világhoz való viszony sajátos ellentmondásokat tükrözött. Az 50-es évek után a 60-as évek viszonylagos nyitottságot, szabadabb légkört hoztak, s ez még bizonyos fokú optimizmusra is okot adhatott. Ugyanakkor, persze, ez az időszak is tele volt ellentmondással, hiszen a 68-ba torkolló idők — elég, ha csak a Kilencek sorsára gondolunk — tele voltak látszatokkal. S ha a társadalmi mobilitás fel is gyorsult korábban, 69-re ez már lassúdott, s egy-két év múlva már a teljes kiábrándultság vette át a teret. Az első *Elérhetetlen föld* — mivel adminisztratív okokból meg is késett — tragikus ellentmondást hordozott magában. Költői részben a világ megváltoztathatóságának hitével, részben ezen etika reménytelenségével érkeztek hivatalosan az irodalomba. E kettősséget jól szemlélteti Kiss Benedek 69-es kis önéletrajza-ars poeticája (*Költők egymás*

közt című kötetből): „Nemzedékem alapélménye a magába fúló, reménytelen meditáció, az önpusztító, sokszor tartalmát vesztő (legalábbis a konkrét aktív tartalmat vesztő) »csiszolás«, amikor funkció és szervezet egymásra utalt harmóniája megbomlik, s a funkció lehetetlenülése révén a szerkezet önálló életet kezd. Ez a dekadencia és l'art pour l'art képlete, természetellenes és egészségtelen állapot, s a költőnek elsők közt kell e bágyatag romlás arcába vágni késztyűt és öklöt.” (Kiem. tőlem — D. P.) Ugyanakkor Rózsa Endre az első antológiában így fogalmaz: „Sosem halunk meg ezen a csatatéren / mert nem csatatér ez s mi nem harcolunk” (*Elsüllyedt csatatér*), de említhetném *Vers ifjúságom értelméről* (Európa diákmozgalmainak) című versét is („mérésékelt, északi szél fúj...”). Ehhez az ambivalens világhoz való viszonyhoz képest a változás az, hogy a Kilencek alaphangja, világlátásmódja még keserűbb, tragikusabb. Ezt is Rózsa Endre fogalmazza meg legpregnansabban, már verse címével is: *Elérhetetlenebb* (s csak mellékesen jegyzem meg: talán szerencsésebb lett volna ezt kötetcímmé emelni). Az egyre reménytelenebb helyzetben való kitartás, etikai tartás nem kevés pátozzsal telített, de — minden értéke ellenére — az amúgy is kétséges költői magatartás ellentmondásainak elmélyülését nem tarthatja el. Nem arról van szó, hogy a „S dolgod — az egész világ” jelzésű magatartás, pontosabban a költő, s egyáltalán minden művész, alkotó „dolga” megváltozott volna, főként pedig érvényét veszítette volna. A világ változott meg, s e változáshoz a viszonyoknak — etikai tartalmának fenntartásával — igazodnia kell, meg kell újulnia, új formákat kell találnia. Az *Elérhetetlen föld II.* arról győz-

Elérhetetlen föld II.

1969. Kilenc fiatal, induló költő antológiát jelentet meg *„Elérhetetlen föld”* címmel. Több ez egyszerű bemutatkozásnál, „szárnypróbálgatásnál”! Kilenc költő egymást segítve, egymást vállalva, az irodalmi közeleten belül frontot alakítva, kiharcolja magának, hogy egységes, közös, erős hangjuk egyszerre — és így annál hatásosabban — szólaljon meg. Irodalmi csoport jön létre: csoport, amelynek tagjai 24–28 évesek, gondolat- és érzélemviláguk közös, megközelítőleg azonos. Csoport születik, amelyre nem lehet nem odafigyelni, mert új, mert más, mert erő.

A hatvanas évek vége világszerte a változások kora volt; ez érezhető az akkori antológián is. Költészet és irodalom: mindig kicsit korukat megelőzve, az újra ráérezve jelentkeznek. Am nincs veszeiyesebb annál, mint ha az irodalmi-művészeti kibontakozást nem a tehetség hiánya, hanem adminisztrációs nehézségek akadályozzák. A háború utáni magyar irodalom-

heti meg olvasóját, hogy a Kilencek mindezek tudatában vannak, de csak részben mutatkozik ez meg eredményeikben. Előbbi igazolja az antológiában is észrevehető (s már jelzett) sokféle törekvés; utóbbira példa lehet, hogy a kilenc költő külön-külön azonos problémákkal viaskodik. Elsősorban arra gondolok, hogy úgy tűnik, mindannyiuk számára egyre nehezebb a megszólalás — többen mintha már-már a hallgatás felé indulnának el: Utassy József, Kovács István például; vagy más területekre is elkalandoznak, nemcsak próbaképp, mint Oláh János, aki drámával, prózával is foglalkozik. Az egyes lírai „életművek” pedig, egy-két kivételtől eltekintve, igencsak „karcsúak” — néhány, jobbra két kötetre (Oláh, Péntek, Kovács, Győri, Mezey) korlátozódnak.

Az előzőek értelmében érvényes tehát az újabb közös jelentkezés, de eltérő jelleggel és minőséggel az elsőtől. Itt most, ezeken az elsősorban etikai értékeken, s részben formai-poétikai értékeken túl, főleg egy nemzedék művészi-költői problémáira mutat rá az antológia rejtetten. A Kilencek bőséggel megtanulták már azt a Történelmi leckét (Oláh János verse), hogy „Akárki akárkit eltaposhat / egy szebb jövő nevében. Semmit se hihetsz, / magadnak se már, többé gyanútlanul”. S joggal elmondhatja mindegyikük: „Én élek itt és nem más, / ezen a szűk helyen, / amit kiérdemeltem...” (Oláh János: Jel). Többségük tehetsége azonban most már más és többet is igényelne —, hogy tapasztalatuk, a Jel, amit közösen és egyenként felhalmoztak és fölmutattak, *folytatható* legyen, részben mások számára, de mindenekelőtt saját maguk számára. (*Magvető.*)

Dérczy Péter

nak gyakran kellett szembenéznie olyan akadályokkal, amelyek valójában nem a színvonalas művészet kibontakozását eredményezték. Hiszen természetesen kellene lenni — de '69 előtt sajnos még nem volt igazán természetesen —, hogy fiatal, „ajdonsült” irodalmi nemzedékek csoportot/csoportokat alakítsanak, és együttesen, egymást vállalva, kicsit egymás mögé (vagy inkább egymáshoz) bújva közös kiadású könyvben szerepeljenek. Nem volt igazán természetesen, és így csak huzavona, nehézségek árán sikerült kiverekedni az antológiát. Átlagban 27 éves — nem is olyan fiatal —, kiforrott költők voltak már ekkor. „De antológiájuk kiadására nehezen akadt vállalkozó. Sejteti ez a tény is, hogy kibontakozásuk nem lesz idilli” — írja Nagy László a kötet előszavában.

Az indulás sok mindent eldönthet. A jó rajt — fél győzelem. Az ő indulásuk nehéz volt. Nehéz volt, mert a hatvanas évek lírai megújulásának kellős közepébe csöppentek, egy olyan közegbe, amely csak nehezen — ma már közismert viták árán — volt haj-

landó a korábban rosszul értelmezett „lírai realizmus” elvetésére, illetve átformálására. Nem csoda, hogy Nagy László 1967-ben kelt előszavában mentegetni kényszerül a Kilenceket, „megmagyarázva”, hogy a beatköltészet hatása végül is természetes, és a költők bizonyos fokú „obszcenitása” csupán a fiatalság ereje. A mai olvasó számára — az elmúlt tizenöt év folyamán Magyarországon is közismertté vált európai és amerikai lírai újítások hatására — az akkori *Elérhetetlen földet* olvasva, kicsit túlzottnak tűnhet Nagy László segítő féltése, de ismerve az akkori irodalmi közéletet, érthető. Tizenhárom év távlatából ma már megállapíthatjuk: az akkori *Elérhetetlen föld* nem hozott igazi lírai forradalmat, nem eredményezett valódi költői megújulást. Nem eredményezett a költők alkatánál fogva sem, mert a magyar költészet hagyományait követik, egyéni indulattal, szemlélettel felfrissítik, igazi, fiatalos ötletességgel alakítják ugyan, de nem forradalmasítják. Az *elérhetetlen föld* mégis az elmúlt huszonöt év kiemelkedő jelentőségű eseménye: nyugodtan mondhatjuk, hogy napjaink irodalmi életének felpozíciója, a magyar irodalmi többsikúsága, a modern magyar irodalom kibontakozása valahol ennél az eseménynél, a Kilencek, az *Elérhetetlen föld* megjelenésével kezdődött. Maga a tény, az *Elérhetetlen föld* megjelenése az irodalom önszerveződésének lehetőségére mutatott rá, eredményeképpen megkezdődött az induló írók „felkarolása”, antológiák megjelentetése sorozatban, és ebbe a folyamatba tartozik a *Mozgó Világ* megszületése is.

Tizenhárom évvel az indulás után a Kilencek ismét együtt vannak, a csoport megmaradt, és továbbra is egységes, közös hangon szólnak. Sokféle csatornából táplálkozik ez a közös hang. Származásuk, szülői indíttatásuk hasonlóságából, a korai, még az egyetemen kialakult költőibaráti egymásrahatásból, és nem utolsósorban a közös példaképekből. A Kilencek hangvételükben a magyar irodalom Ady—József Attila—Nagy László vonalát folytatják, különös érzékenységgel felvállalva azok társadalmi-nemzeti-népben gondolkodó líráját. Formaviláguk József Attilát, Nagy Lászlót idézi, de jelen van költészetükben Sinka István és Váci Mihály is. „József Attilát díbolom, / földmélyi zümmjét dúdoom/ é n e k é n e k” — írja Győri László *Születésnapomra* című versében. (A vers egyébként József Attila azonos című versének tökéletes parafrázisa.) Ez az alapállás gyakorlatilag mindegyikükre jellemző. Egy-egy mottó, cím, ajánlás majdnem mindegyikükénél József Attilára vagy Nagy Lászlóra utal. A két nagy, egymással művészi rokonságban álló költőelőd ilyen határozott felvállalása természetes, vállalt küldetés. Am talán éppen ezért költészetüknek nem igazán jellemző vonása a művészi megújulás, a modern irodalom lehetőségeinek felmutatása. Egyéni sorsuk, nehéz indulásuk sem motiválja őket arra, hogy közülük valaki a kor, a magyar irodalom — ritka — csúcs-

pontjává váljon. „József Attilát díbolom” — írja Győri László. „Saját erőmből váltam senkivé” — fogalmazza keserű hangon Péntek Imre. Talán ma már nem is lehet meg a költészet vezető szerepe irodalmunkban: legalábbis ezt érzékelteti Kiss Benedek: „Szívemet én kondítottam, / belécsendült az éjszaka, / kувikolt egy gyárművem, / de ráhagyta, elcsendesült” (Sinka zsákja). „Szavaink megzapultak” — írja máshol. A költészet, a szólás reménytelenségére utal Mezey Katalin is *Eltávozott szavak* című versében. Rózsa Endre így fogalmaz: „Idők árvái — van-e mire várni? / Lopótökharanggal ébreszt a hajnal! / Magunk megóvni — mennyit ér e holmi, / lenni helyett — volni, / holott a halál se marasztal?” (Széchenyi ősze).

A Kilencek másik nagyon fontos jellemzője kifejezetten társadalmi fogantatású költészetük. Éles, bíráló, de alkotó kritikával mutatnak rá az általuk megélt, felfedezett igazságtalanságokra. Keserű hangon szólnak, amely gyakran csap át iróniába: „Milyen némák a hosszú gyárfalak. / Ártatlanságát harsogja a mész. / A szabványbetűvel festett mondat ott: befalazott zászlójú tüntetés.” — írja Péntek Imre a *Külvárosi érme* című versében. Csak néhány verscímet említek még, amelyek már önmagukban utalnak arra, hogy Péntek és általában a Kilencek, nem valamiféle elefántcsonttoronyba húzódva, hanem társadalmunk valóságában járva írnak, és ezekben a versekben nem csupán személyes problémáikat, hanem szélesebb rétegek problémáit dolgozzák fel. Ilyenek az *Éjféli pályaudvar*, *A melós*, a *Kiárusítás* című versek. Vagy akár elég erre a néhány sorra utalni: „Az ő szexuális normáik mások. A lakástulajdonosoké.” (Szociálpzichopatológiai jegyzetek) De az alkotó, bíráló és féltő társadalmi érzékenység nemcsak Péntekre jellemző. Elég utalni Kiss Benedek *Kenyeret anyám úgy eszik*, Oláh János *Nyomorult*, *A külön*, Konczek József *Munkaszünetben* és *Alsó-tó utca* című versére. Ez utóbbiban Konczek az egész magyar valóságról mikroszkópikus pontossággal, az egyéni lét mélységeibe le-

ásva mond véleményt. „Lám, így folytatja egymásban mind a saját sorsát, / így létezik egymás fölött egy többszörös szintű Magyarország./ Ne mondjam, hogy minden ablakán kilóg vagy három-négy gyerek.” Kovács István *Szmog*, Rózsa Endre *Munkásszálló*, *Kültelki ünnep*, című versei szintén idesorolhatók.

A Kilencek költészetének kiemelkedő vonulata a nemzet, az ország, a magyarság iránti ragaszkodás, és ezzel párhuzamosan egy sajátos közép-európai költészet megvalósítása. A haza iránti szeretet nagyon szép példája Utassy József *Magyarország!* című verse. „Világ Világa, / Szerelem Kápolna-virága. / Nekem, / Édes Egyetlenem, Hazám, Te Drága!” A szeretet mellett jelen van a féltés, a haza féltése is, amely gyakran komor, pesszimiztikus gondolatokkal társul. Nem lehet nem rokonítani pl. Oláh János *Buborék* című versét a magyar költészetben végig jelenlevő „nemzethalál”-vizióval. „Az életed buborék, / akárcsak e városé, ahol élsz, / e népe, akiből vagy / fajodé, s e földé... / Akármikor / váratlan pattan el.” A magyarság kérdésével szorosan összefüggő népünk közép-európaisága. Kiemelkedik a versek közül Mezey Katalin *Határaink*, Győri László *Jiri Wolker* című munkája. A magyarság sorskérdéséről szólnak egyéb vonatkozásban is, például Rózsa Endre *Elérhetetlenebb* című, hosszabb lélegzetű költeménye, amelyben a Kilencek sorsvállalása és az ország, a közösség mellett tesz hitet. Megemlíthetnénk még olyan kiemelkedő jelentőségű műveket, mint Kovács István *Tamási Áron* és *Csángók* című versei.

A magyarság, a közép-európaiság sorskérdései csak békében, kölcsönös egyetértésben, megértésben oldhatók meg. Talán a Kilencek legaktuálisabb mondandója a béke- és emberközponitú gondolkodásmód. Már a kötet címe is — ez a többrétegű, és éppen ezért nagyon kifejező metafora — is utal/utalhat egy békés, egy megjobbitott világ igényére. Oláh János kötet-címadó verse egyértelművé is teszi ezt a felfogást.

A Kilencek mai irodalmi életünk egyik legérdekesebb színtöltője, követésre méltó példa. Az elmúlt tizenhárom év alatt egyenként is, műveikkel bizonyítottak, és ki-ki elfoglalta az őt megillető helyet irodalmunkban. Közös hangon szólnak, ám ez nem jelent egyformaságot. Irónia, groteszk, formai megoldás, mikroszkópikus látásmód; kinél ez, kinél az jelentkezik erősebben, és teszi a csoporton belül össze nem téveszthetővé. Sorrendet felállítani közöttük nem lenne értelme. Most a legfontosabb maga a csoport: a Kilencek együtt, ez adja igazi jelentőségüket mai irodalmunkban. Talán ezt segíti szervezésben, ösztönzésben a Kilencek tizedik tagja, a szerkesztő Angyal János, aki a hatvanas évek végén mint alkotókori társ, műveik első bírálója, velük együtt lépett be az irodalmi közéletbe. (Magrető)

Petőcz András

Győri László: Tekintet

Amilyen szenzáció volt megjelenésekor a „kilencek” antológiája: az *Elérhetetlen föld* — úgy tűnik — olyan nehezen születnek meg a kör tagjainak a második kötetei. Ez a tény már önmagában is megérdemelne egy — mondjuk szociológiai — tanulmányt, s minden bizonnyal feladatot is jelent a majdani irodalomtörténészeknek. Mi lehet az oka például annak, hogy Győri László az 1968(!)-ban megjelent *Ez a vers eladó* című kötet után csak tizenkét évvel később adja ki második könyvét? Hová tűnt az a lendület, *publicus furor*, amely a 60-as évek végén még lázba hozta, és mozgásban tartotta ezt a csoportot és a kortárs irodalmat? Hiszen Győri Lászlóék sem akartak kevesebbet, mint a példaképül választott elődeik, köztük is legfőképpen József Attila; olyan költészetet teremteni, amely nem csupán tükre a világnak, de vissza is akar hatni arra, formálni is akarja azt. Ez a vers eladó — hirdeti kamaszos hetykeséggel és derűs bizalommal az első kötet címe, tehát a költő és a világ kapcsolata a kölcsönösségen alapul, „én is adok valamit, te is adsz (érte) valamit”, míg a *Tekintet* már eleve passzív, hiszen a szemlélődés aligha szokott hatni a világra.

Tizenkét év nagy idő egy ember életében, különösen ha fiatal emberről van szó (Győri László 1942-ben született). Eppen átlépte az „ember életútjának a felét”, azaz befejeződött, visszafordíthatatlanul, a felnőtté érés folyamata. És tudatos! Késérű és játékos is egyszerre *Születésnapomra* című verse, amelyben a „humorforrás” éppen az, hogy átveszi József Attila versformáját. De hol van ebből az a kamaszos kihívás, amellyel az akkor már a halállal eljegyzett költő dacolt a sorsával! Győri László úgy éli meg, szinte pironkodva ezt a férfikort, hogy rezignáltan legyint rá: „Ne képzeld, hogy új tüzet csiholsz, / légy kishitű, / az a legfontosabb” — mondja ki a *Levél egy költőhöz* című versében, amelyet így fejez be: „A hit olyan lapos, / akár a palacsinta. Döb föl a levegőbe, / fordíts rajta, kapd el! / Ne írd le semmit, ne is írd, eredj a pokolba!” „Költészet? Kó? Bolondság. Azt mondd ki csak, máskorban, magadban ki vagy és mi vagy.” (Kő)

„Ugye soha kimondani, / ugye soha elmondani / ne szólj szám, mert kinyelveli / amit fejem fog megcsínyleni” — fogalmazza meg a szentenciát a *Tétel — ellentételben*. Mi történt a költővel? Hova lettek a társak, hova lett a szerelem, akik és ami olyan ígéretessé tették a jövőt az *Ez a vers eladó* című kötetben. A társak? „Egyúttjárók” — ajánlja Péntek Imrének. „Meghaltak az egyúttjárók”, mert az „idő bekopott minden felkúldött időt”, már benne ülünk mi is, és „keringve és zötykölődve visz”. Visz, de hová?, hiszen mindannyian az Idő foglyai vagyunk! Az idő-élmény szorongató a tér élménye nélkül. Igen tanulságosak Győri László utalásai a térre, a számára megadott és átélt térre. Már az első kötetében is feltűnt, hogy kedvelt évszaka az őszi és a tél. Szinte rimeltetni lehet a verscímeteket. *Hó, Tél* (Ez a vers eladó), *Hóesés, Ősz, Sár, Füst* válaszol rájuk az új kötetben. Csupán egyetlen vers: a *Pipacs* idézi élénk színnel a nyarat, a kalászközt, „Borfoltos a rét / Búza közt pipacs / bugyog szerteszt”, de ezt a Juhász Gyula-i képet, víziót is lehűti a „Szigorú szik”. A táj már-már a guszttalanságig kopár, „ágyból kiugró lány hajszálai” a kukorica levelei (Az őszi kocsikon), vagy „cuppog a sűrű trágylé, / nyúszít a didergő puli” — sorok idézik a másnál talán vidám eseményt, a disznóvágást (Disznóölők), „Kifordult, összegubancolódott belek közt / forog előre a kerék” (Ősz). De még rosszabbul érzi magát a városban, a társtalanságban, ahol az udvarias kérdésekre hazugok a válaszok. „Sivatag dől a függönyön át”. (Te meg ő!) Nem segít már a szerelem se, noha a *Kis himnusz* című versében még verbális bravúrokra is képes.

A magyarázat: a *Cédula című* kis életkép: a család tagjai már alig találkoznak.

Mi hát ennek a ritkántermő költészetnek az erénye, hatása? Talán az idézett példák is igazolják, hogy Győri László rendkívül érzékeny ember, aki éppen az átéltek miatt óvja is, vissza is tartja önmagát a költői túlzásoktól. Összefogottan, szűkszavúan és rendkívül tömören fogalmaz, mert így él, így érez. Még nem adta fel. ifjúkori eszményeit (lásd például Jiri Wolker, Petőfi, Szindbád, Viharsarok, Sarkadi, Kalendáriumban, Cigánysírató című verseit), de már látja, tudja, hogy a világot nem ezek az eszmék irányítják. Túlságosan is jól ismeri a könyveket (a szakmáját) ahhoz, hogy fenntartás nélkül hinni tudjon a leírt szóban. Félő azonban, hogy ez a folyamat egyfajta kiszáradással, sőt (a költő) elhallgatásával végződhet. Az idő, amelyben élünk, nem mindig kedvez a költészetnek. A Győri Lászlóéhoz hasonló költői alkatnak semmiképpen. Ám a hallgatás egyenlő a lemondással. Hisszük, higgyük, hogy Győri László nem jut el ideig, s ihlete új forrásokból buzog föl. (Magvető)

Horpácsi Sándor

A hetvenes évtized tényei „írószemmel”

A szociográfia másfél évtizedes újbóli felindulását vizsgálva, több mint csábító feladat volna bebizonyítani, hogy a társadalmi visszasságok megragadásában is a lényegileg meghatározó indítékok között szerepelt a „folyamatos jelen” minél több oldalúbb bemutatása. Sőt, csupán a vizsgálódás egyoldalúsága, nem pedig a tényállás meghamisítása volna, ha ehhez a *non-fiction* írók tucatjait sorakoztatnánk fel, melyek — ha más-más módon és színvonalon is — a társadalmi átrétegződés sokszor egyedinek tűnő kísérőjelenségeit vették szemügyre. Minél több ellentmondás keletkezett a kinyilvánított eszmények és a valóság között, annál élénkebbé váltak a szociográfiai elemzések. Az ötvenes és részben a hatvanas évek túlnyomórészt apologetikus „valóságírodalmát” ugyanis csak úgy lehetett meghaladni, ha a szociográfusok újra megkísérelték feltárni a hétköznapiok mélyén meglévő fontos emberi változásokat; tény- és adatszerűen reprodukálva azokat a társadalmi okokat, melyek nemritkán vezettek emberi-közösségi konfliktusokhoz. Más szóval: a társadalmi ellentmondásokra figyelő szociográfianak saját önálló státusát kellett kialakítania ahhoz, hogy válaszoljon akárcsak a legégetőbb kérdésekre is. Bizonyára nem véletlen, hogy miközben a hetvenes évek magyar társadalmában a gazdasági kihívásokra való folyamatos felkészülés lehetőségeit kereste, a megjelent szociográfiaiak, publicisztikai és esszégyűjtemények egyre többet foglalkoztak a társadalmi együttélés biztató és aggodalmat keltő jelenségeivel.

Az egyre inkább érezhető munkaerőhiány, a viszonylag gyors — önmagában véve mégis ellentmondásos — urbanizáció, az átállási képesség kényszerítő ereje egészen egyértelmű ösztönző hatást gyakorolt a kritikai szemléletmód megerősödésére, mégpedig éppen abban az irányban, mely a felfedező értékű információk széles körű terjesztését tette szükségessé. A tájékozódás és az új folyamatok megértése egyszerűen elkerülhetetlen követelménnyé vált; az elleplezett ellentmondások egyre kevésbé maradtak láthatatlanok és egyre inkább behatoltak a köztudatba. De bármilyen egyértelmű is a hetvenes évek struktúraváltása, igen jellemző, hogy a szociográfiai érdeklődés azokra a társadalmi tényekre irányult, melyek a mindennapi gyakorlat és a tudat síkján megjelenő antinómiákat fejezték ki. Az *Írószemmel* című évenkénti riportválogatást olvasva is világossá válhat a szociográfusi nézőpont sajátossága; az eddig megjelent kötetek valamennyi fontosabb írása a társadal-

mi előrehaladás — többnyire kellően fel nem ismert, vagy éppenséggel szemérmesen elhallgatott — jelenségeire reagál. Bármilyen formálisan, minden sajátos tartalom nélkül is fogjuk fel a szociográfusi nézőpontnak ezt az oldalát, aligha vonható kétségbe, hogy minden esetben egészen konkrét, tartalmában pedig társadalmi érvényű jelenségek, folyamatok bemutatását ismerhetjük meg. A társadalmi tények *diagnosztizálása* ugyanakkor nem csupán a riportokat jellemző megközelítésmód egységét jelzi, hanem — a műfaji eltéréseken túl — a valóságmozgatók feldolgozásának más-más irányú hatását és értékét is. Az egymástól világosan elkülöníthető írások — akár a munkaerő-gazdálkodás kérdéseivel, akár a peremlét kínzó emberi jelenségeivel foglalkoznak — önmagukban is a változtatás szükségességét sugallják.

Az értékelési szempontok eltolódása és összeolvadása elsősorban azokban a riportokban követhető nyomon, melyek a szociográfusi „élményvalóság” már-már művészi feldolgozásából születtek. Ez az élményvalóság egyszerre jelent belső szelekciót és ítéletet, hiszen a tények kívülről történő bemutatása helyett a „megéltetés” hitelessége fejeződik ki bennünk. Ennélfogva azok az írások haladják meg az elszigetelt társadalmi jelenségek véletlenszerű és esetleges bemutatását, melyekben az egyediség — éppen az értékhangsúlyos megítélésből adódóan — a *különös* mozzanatát is magában hordozza. A különösség mindenekelőtt a szociográfiai oly gyakran kísértő pillanatnyi időzűrést jelentheti meg; csak akkor lehet ugyanis eljutni a tartós hatáshoz, ha az a mód, ahogyan a szociográfus a valóságmozgatókat feldolgozza, *paradigmaként*, érvényes mintaként jelenik meg számunkra, és ha ezáltal saját hatásminőséggel rendelkező művé válik. Egy ilyen paradigmaticus szempont minden szociográfiai írás számára az általában vett megformálás szükséges feltétele. Tíz esztendő riporttermésének egyik legfőbb elméleti tanulása éppen az, hogy azok az értéktétel nélküli írások, melyek a tények pusztá bemutatásán kívül másra nem törekedtek, az esetleges aktualitás áldozataivá váltak; a parciális esetek, jelenségek „ábrázolása” ugyanis legfeljebb csak illusztratív példaként használhatók fel az átfogó elemzésekhez. Mert a „nézőpont” nélküli pillanatszerűletek esetében hiába tűnik szívet szorongatóan érdekesnek például a munkásszállókon élő emberek világa, az olvasó legfeljebb „ma még létezik ilyen?” kérdésig juthat el.

A szociográfusok számára tehát a *riporttechnikának* a társadalmi tények személyes kezelési képességeként és lehetőségeként való megjelenési formája nem sémát jelent, hanem olyan rugalmas formát, melynek felhasználási módját — a választott téma sajátosságán és valódiságán túl — az igazmondás belsőleg hitelesített követelménye szabja meg. Innen nézve kiderül, hogy a valódi, vagy igazi paradoxona a maga sajátosságában és következményeiben szorosan összekapcsolódik az elemzett társadalmi jelenségek politikai megítélésével. Sőt, az *Írószemmel* régebbi köteteit forgatva, úgy látszik, mintha az 1976. előtti riportok elsősorban a gazdasági-társadalmi fejlődést kísérő jelenségekkel foglalkoztak volna, míg a később megjelentek az élet minőségével kapcsolatos szimptomákkal. Természetesen közös, vagy hasonló témák valamennyi kötetben találhatóak; a közélet demokratizmusa, a munkaerő-gazdálkodás, az ingázás, az alkoholizmus, a munkásszállók belső világa újra és újra előjönnek, mint amiképp a műfaji megoszlásban is észrevehetünk bizonyos törvényszerűségeket. A témaazonosságot mindenekelőtt a hetvenes évtized tartósnak mutató társadalmi-gazdasági változásai, fejlődéstendenciái teremtik meg, annak ellenére, hogy ezek az évek egészen más rezgésszámmal jelentkeztek és korántsem voltak annyira látványosak, mint például a hatvanas évek, melyekben egy sor — mélt-

tán jelentős — társadalmi változásnak le-
hettünk tanúi és részesei. Mindazok a külön-
ös mozzanatok (gazdasági struktúraváltás,
a háztáji gazdálkodás megnövekedett szerepe)
és általános korlátok (munkamegosztás,
beilleszkedési zavarok), melyek ezt az időszakot
jellemzik, s amelyek végső soron a tár-
sadalmi együttélés belső szerkezetében, moz-
gásában örökítődték meg, a riportokban is
szemmel követhetők.

Ha a gazdasági fejlődés dinamikája el-
vontan magával is hozta a hatékonyság, a
szakszerűség igényét és egy olyan követel-
ményrendszert, amit már nem lehetett csak
lelkessel kielégíteni, a közélet demok-
ratizálódásában és a kinyilvánított politikai
szükségletekhez való igazodásban olyan hát-
ráltaató tényezők léptek fel, melyek egyik
pillanatról a másikra távolról sem látszó-
tak megszüntethetőnek. Ehhez járult még,
hogy az *átrétegződő társadalom* következmé-
nyei nem merőben elszigetelt tényekként
jelentek meg, hanem elválaszthatatlanul az
emberi viszonyokat, kapcsolatokat deformáló
hatásmechanizmusokkal. S attól függően,
milyen osztály, réteg tagjait érintette ez az
átrétegződés, aszerint változott a hiány, az
ellentmondások felfogásának módja. Az *in-
gázókról* készült legtöbb riport éppen azt az
ellentmondást érzékelteti, mely a megnöve-
kedett anyagi lehetőségek és az önkizsákmá-
nyolás nem tudatosult emberi formái között
feszül. De ugyanezt az ellentmondást ve-
hetjük észre a kistulajdonos önellátó munkás
esetében is, aki a maga építette és saját tu-
lajdonában levő házában lakik. Életének alap-
feltételeit csak úgy tudja előteremteni —
legalábbis a családalapítást követő időszak-
ban —, ha a saját háza táján is dolgozik,
de máshol is vállal munkát. A házipró-
munkás minden jövedelmét és minden —
munkaidőben megtakarított — energiáját az
otthonteremtésre fordítja. A vállalatnál vég-
zett munkáját és bérét épp olyan joggal te-
kinthetjük a napszámások felfogásában vég-
zett kiegészítő tevékenységnek és jövedelem-
nek, ahogyan a képzés nélkül, de annál
nagyobb figyelemmel, lelkiismeretességgel és
szorgalommal gyakorolt „fusizó” tevékenysé-
gét mellékesnek mondjuk.

A ma dolgozó munkások — mezőgazdasá-
gi népességből származó többség — számára
(mint a riportokból kitűnik) a rohamos és
szélsőségesen centralizált formában végre-
hajtott iparosítás a gyári munkás pályáját
sorsává, egyféle kényszerpályává tette. A
végzettség itt nem az apáról fiúra szálló
változhatatlan tradícióban jelenik meg, ha-
nem éppen e tradíció folytathatatlanságában.
Alsórendű helyzetük öröksége viszont azt
jelentette, hogy az iparban dolgozva, ide-
genben és torz formában mégiscsak folytat-
niuk kellett egyfajta falusi hagyományt. Az
üzemi szervezettel csak munkaidőben és
csak a végrehajtandó munkafeladatokon ke-
resztül érintkező munkás számára a megél-
hetős stratégiáját éppen ez a kétirányú mun-
katevékenység jelenti. Minél több infor-
mációt szerzünk az ingázó vagy éppenséggel
a „kétlaki” életet élő munkások helyzetéről,
annál inkább erősödik bennünk az a felis-
merés, hogy az „önkizsákmányoló” lét meg-
szüntetéséhez a tudati meggyőzés és ráhatás
semmiképp sem elegendő. Mint ahogyan
nem elegendő a munkások művelődési vi-
szonyainak megváltoztatásához a „felülről”
nézve még oly rugalmasnak tűnő kezdemé-
nyezések sora sem, hiszen a sajátos élethely-
zet és a vele összefüggő munkakörülmények
figyelmün kívül hagyása a legtöbb esetben
ideologikus fikciókat szül. A munkáslét kor-
látai és a rendelkezésre álló társadalmi fel-
tételhez való kötöttség csak úgy oldható
fel, ha az elsődleges szükségletek kielégíté-
se nem kíván munka- és szabad időt egy-
aránt akkumuláló, elidegenedett emberi te-
vékenységet.

Mindez még inkább szembeötlővé válik,
ha azokat a riportokat vesszük tekintetbe,
melyek a *társadalmi lét peremére szorult*
emberek életmódjáról tudósítanak. Mert az-
által, hogy megismerjük a szegények és el-

esetek sokszor csak a fejlődés „mellékhatá-
saiként” feltüntetett világát, a létminimum
alatt tengődő emberi sorsokat, a reálisan lé-
tező társadalmi hiányok újratermelődéséről
is bizonyítékokat kapunk. Nem olyan köny-
nyű elég elfogulatlanul lenni annak meg-
látásához, hogy akár az alkoholizmusba való
menekülés, akár a kényszerű emberi sors
tudomásul vétele nem csupán személyes in-
dítékokból (tehetetlenségből) ered, hanem
igen erőteljesen funkcionáló társadalmi kö-
zömbösségnek is közre kellett járnia ab-
ban (s erre nem egy riport utal), ha valaki
ezt az alternatíva nélküli életet „válasz-
totta”. Az emberi viszonyok hiányaihoz gy-
akorta hozzájárul a bürokratikus megmere-
vedés, a dologi és személyi függőség új rend-
szere, és az a „deszocializálódás”, mely üre-
s és céltalanná formálja az emberi tette-
ket. A kényszerű szakmaváltással, a falu-
ból a városba költözéssel, a családi együtt-
létből a magányba, a tevékeny életből a
nyugdíjas létebe való „átlépéssel” foglalkozó
riportok egytől egytől önmagával, életformá-
jával és megszokott viselkedéskultúrájával
meghasonlott emberekről tudósítanak. A leg-
meggyőzőbb példa itt azoknak az eseteknek
a leírása, melyek a marginalizálódás szoci-
ológiában is kevésbé vizsgált okait tárják
fel. Nem egy írásban méltányolhatjuk a tár-
sadalomlélektani megfigyelések bőségét, s
nem kevésbé azt a kíméletlen kritikai szem-
léletet, mely — időnként túlzónak érzett he-
vessége ellenére is — racionális logikájával
fegyverez le.

A szociográfusi megfigyelés és a kritikai
szemlélet viszonya persze sokkal bonyolul-
tabb, mint ahogy az első pillanatban látszik.
Ha például azokból a riportokból indulunk
ki, melyek — miként az 1979-es kötet bizo-
nyítja — a gyerekek és az öregek hátrányos
társadalmi helyzetével foglalkoznak, kitűnik,
hogy a kritikai ítélet többnyire az írói vé-
lekedésben oldódik fel. Egyik-másik írás
mintha egyszerűen és maradéktalanul meg-
elégedne a többé-kevésbé pontos látélet
felvételével, anélkül, hogy akárcsak utalna is
a „beszélgetés” kockázatára.

Mert ahhoz, hogy az ember beszédjétől
eljussunk magához az emberhez, nem e-
legendő azt a fikciót elfogadni, hogy a beszéd
feltárja és kifejezi az ember lényegét. Egy
bizonyos határig lehet ugyan az „elbeszélés”
tényeit társadalmi érvényűnek feltüntetni,
ám ha ez nem érzékelteti a különöst (vagy
éppenséggel az egyedi jelenségekben az ál-
talanost), egyre kevésbé vehető észre, mi-
lyen társadalmi okok játszanak szerepet
például a hátrányos helyzet kialakulásában
és mire lenne szükség meghaladásukhoz.
Minél inkább a megdöbbentő egyedi esetek
részletezése válik uralkodóvá — legyen akár
szó az elmebeteg vagy legalábbis értelmi
fogyatékos szülők gyermekeinek sorsáról,
akár az állami gondozásba került fiatalok
reménytelen helyzetéről —, annál kisebb a
lehetőség a különböző szociális vetületek
feltérképezésére. S bár az ellentmondások és
visszágások bemutatása — némileg a ri-
portok műfajából adódóan is — szükségké-
ppen feltételezi a megdöbbentés motívumát,
a valóságos hatást mégis a *megértés kriti-
kája* teremtheti meg.

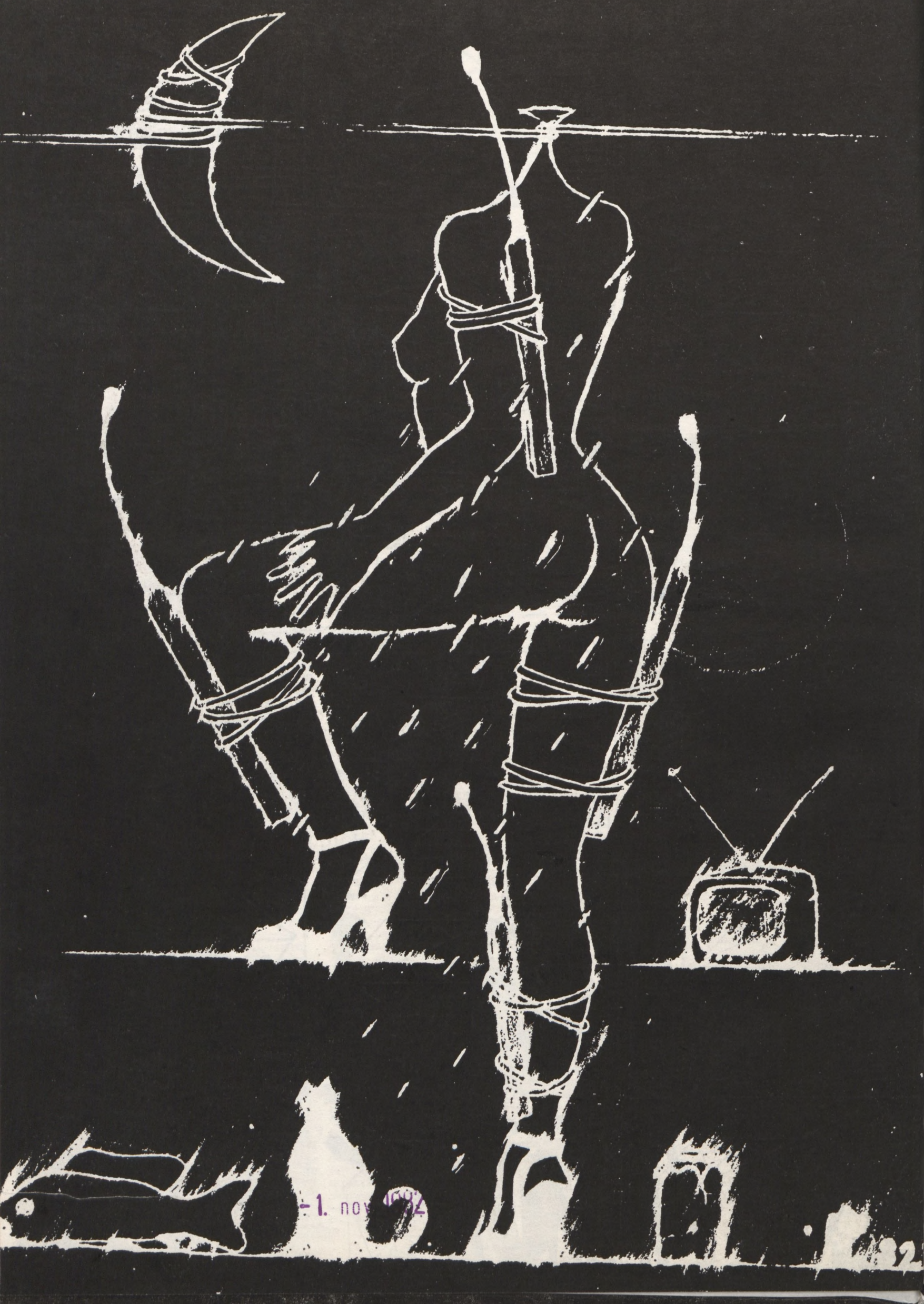
Mivel a kötetek közel egyharmad része
tartalmaz olyan riportokat, melyek sem az
apró tények közötti összefüggést, sem az
egyedi mozzanatokban rejelő törvényszerűsé-
gek társadalmi feltételezettségét nem érzé-
kelteti, a megértés kritikája óhatatlanul fel-
cserélődik a tetszőleges szubjektív értékelés-
sel. A hétköznapi tudat és gyakorlat síkján
megjelenő anómiák egyéni átszínezése kö-
vetkeztében az őszinteség *önértékké* válik:
mindegy, hogy milyen értékeket hangoztat
valaki, fontos, hogy szavainak személyes fe-
dezte elfogadhatónak tessenek. Ennek egyik
fajtája szerint a végső igazság a közvetlen
tapasztalatokat, mint izolált, tovább nem
elemezhető elemeket illeti meg. Csakhogy ez-
zel az eljárásmoddall a szociográfiai tudósít-
ás hitele válik kétségessé; az elszigetelt

társadalmi tények merőben elvont egymás-
mellettsége nem teszi lehetővé, hogy az ol-
vasó egységes ítéletet formáljon azokról a
társadalmi okokról, melyek az adott állapot
létrehozásában játszottak közre. Még nyil-
vánvalóbbá válik ez a felismerés, ha a köz-
élet demokratizmusát és annak hiányát
elemző írásokat vesszük szemügyre. Bár-
mennyire meggyőzőnek tűnnek is a demok-
ratizmus hiányáról szóló tudósítások (a meg-
szólaltatott személyek szinte mindegyike az
önálló kezdeményezés végigvihetlenségét
vonja kétségbe), a személyes döntések, vá-
lasztások lehetősége jóval több mint pusztá
lehetőség. Együttal olyan döntéskényszer is,
amely autonóm magatartásmódként fogható
fel minden embernek saját sorsa meghatá-
rozására, a személyiségre szabott célok meg-
találására. Így az elhibázott, visszaigazoló-
dást nem adó választások okainak feltérké-
pezése legalább annyira izgalmas feladat lett
volna, mint a kínzó dilemmák előli meg-
hátrálások indítékainak többé-kevésbé meg-
győző részletezése.

Több okkal is magyarázható, hogy a het-
venes évtized struktúraváltása nyomán be-
következő változások közül éppen azok ma-
rádta feldolgozatlanul, melyek a közössé-
gek kohéziójának csökkenését (nemegyszer
megszűnését) és a valódi értékrend kiala-
kulatlanságát jelzik. Kétségtelen, hogy az
elért társadalmi-gazdasági fejlettséget nem
lehet valamiféle polarizált ellentétek által
leegyszerűsített helyzetnek tekinteni. A gaz-
dasági élet ellentmondásai azonban (a kül-
önböző tulajdonformák „tudati vetülete”, a
piac sajátos szerepe, az ösztönzések rend-
szere) külön-külön és együtt is hatást gy-
akoroltak azokra az emberi magatartásokra,
amelyek — mint ahogyan az utóbbi évek
szociológiai és szociográfiai elemzései mu-
tatják — a *paternalisztikus* hatalomgyakor-
lás következményeképpen váltak jellegzetes-
sé. Éppen ezért az egyik oldalon fellépő el-
lentmondásosság a másik oldalon is felté-
telezi ugyanezt, de a kettő kapcsolatában
is. Nem véletlen tehát, hogy általában igen
nagy szerepet kap az ilyen társadalmi szit-
tuációkban az eligazodást segítő értékek
rendszerre, mind ellentétes pólusai, mind
jelentőségük és szerepük szerint. Ennek hiá-
nya megmutatkozik az egyéni magatartá-
sokban is, hol a zavarodottságban, hol pe-
dig a teljes közönyösségben és érdektelen-
ségben.

Mindez azonban csak utólag lehet ennyi-
re egyértelmű, hiszen azok a társadalmi
okok, melyek a hivatalos értékrend és a
működő gyakorlat közötti szakadást létre-
hozták, fokozatosan váltak megismerhetővé.
Nem is beszélve arról, hogy a társadalmi
érzékenység és a szociális szemlélet által be-
folyásolt kritikai magatartás csak az utób-
bi időben vált tolerálhatóvá. Ha a hetvenes évek-
ben megjelent riportok mindegyikére nem is
jellemző a „feltáró valóságírodalom” kriti-
kus szemlélete, a témamegközelítésben és
-feldolgozásban annyira eltérő írásoknak le-
hetetlen nem észrevenni néhány közös alap-
motívumát. Mindenekelőtt hiteles képet
akarnak nyújtani olyan jelenségekről, me-
lyek „a valóság egészét átható egyenlőtlen-
ségek következtében sokszor nem a tár-
sadalmi nyilvánosság szintjén nyilvánulnak
meg”, hanem a való élet mélyarámaiban
ötenek tetet. Olyan ellentmondásokról, hi-
ányokról tájékoztatnak ezek az írások, me-
lyek valódiságához, felfedező értékű infor-
mációhoz kétség nem férhet. A közös, vagy
legalábbis hasonló témafeldolgozások persze
nem leplezhetik el a kötetek nagyon jól ész-
revehető különbségeit: a megfogalmazás és
a kifejtés árnyalatai, a rejtőzködő jelensé-
gek felfedezését és eltérő tudatosítását. S
ha ebből a nézőpontból tekintünk a már-
már parttalanul szóródó riportokra, bizvást
állíthatjuk, hogy elsősorban azok az írások
lesznek maradandóak, melyek *vállalták az
itt és most elv szembesítését az itt és most
gyakorlatával*.

Kerékyártó T. István

-1. nov 1992